

ЛІНГВІСТИКА ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст. У ПОШУКАХ ЦІЛІСНОЇ ТЕОРІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ, КУЛЬТУРИ І МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена аналітичному огляду теорій ХХ–ХХІ ст. про взаємозв'язок мови, культури і мислення, що позначилися на формуванні нових шкіл і напрямів у лінгвістиці початку ХХІ ст. Визначаються основні проблемні поля когнітивної лінгвістики, у межах якої розвиваються сучасні дослідження.

Ключові слова: лінгвістика, сучасні теорії, мова, культура, мислення.

Теза про взаємозв'язок мови і культури у своєму найзагальнішому формулюванні в сучасній науці практично не має серйозних опонентів. Не важко, починаючи з античних часів, навести багато відповідних суджень. І хоча для науки однастайність, як правило, — явище нетипове, ніхто не сумнівається в тому, що семантика мови пов'язана з національною картиною світу.

Теоретичним джерелом фундаментальної проблеми взаємозв'язку мови, культури і мислення вважається вчення Вільгельма фон Гумбольдта про дух народу і внутрішню форму мови як вираження індивідуального, самобутнього світосприйняття. Тим самим він передвістив концепцію мовної картини світу неогумбольдтіанців. Мовну картину світу В. фон Гумбольдт називав внутрішньою формою мови. Зокрема, у праці «Про різну будову мов і їх вплив на духовний розвиток людства» він писав: «У кожній мові закладено самобутнє світобачення. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні»¹.

Проте не лише ця ідея, але і сам термін «картина світу» має вочевидь значно глибше коріння. Ще 1658 р. «учитель народів» Ян Амос Коменський видав перший ілюстрований підручник латинською мовою «Orbis sensualium pictus» («Svět našich smyslů v obrazech», інша редакція перекладу з латинської мови — «Svět viditelných věcí v obrazech»: «Світ чуттєвих речей в картинах»). Без сумніву, «світ у картинах» і «картина світу» — це близькі метафори, що символізують об'єктивний світ, освоєння, фіксацію, збереження і трансляцію всіх знань і уявлень про нього свідомістю людини засобами рідної мови, яка для неї, за М. Хайдеггером, є «домом буття» (або, за іншими варіаціями цього метафоричного рефрену, — «оселею людського духу», «залюдненою мовною оселею»).

---

¹ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. под ред. Г. В. Рамишвили. — М., 2000. — С. 80.

Ідеї В. Гумбольдта про вплив мови на свідомість, мислення, світогляд розвивав видатний вітчизняний учений-мислитель О. О. Потебня. Він вважав, що «визначення мови як роботи духу <...> підносить Гумбольдта над усіма попередніми теоріями; але залишається неясним відношення слова до думки»². О. О. Потебня пішов значно далі В. Гумбольдта: він розробив теорію внутрішньої форми слова, концепцію ближчого значення слова, пояснив роль слова в пізнанні світу людиною, розглянув слово в етнографічному контексті (побуту, обрядів) і тим самим заклав основи етнолінгвістики та наукової моделі національної ментальності. Найважливіші положення його теорії значно випереджали час: у другій половині XIX ст., коли 1862 р. вперше вийшла друком його праця «Думка і мова», він провіщав виникнення психолінгвістики: «Зближення мовознавства з психологією, за якого є можливим пошук вирішення питань про мову у психології і, навпаки, очікування від досліджень мови нових відкриттів у галузі психології <...>, свідчить, що кожна з цих наук окремо вже досягла значного розвитку»³. Отже, О. О. Потебню по праву називають «предтечею сучасної когнітивної лінгвістики»⁴, а його наукову спадщину «теоретичним підґрунтям становлення і розвитку сучасних лінгвістичних концепцій, зокрема когнітивної парадигми»⁵.

Лінгвофілософське вчення В. Гумбольдта і О. О. Потебні у XX ст. одержало подальший розвиток передусім у закордонній лінгвістиці. У вітчизняній славістиці в середині XX ст. теоретичні розробки нових мовознавчих дисциплін тільки починалися. Л. А. Булаховський з цього приводу писав: «Як окрема впливова наукова дисципліна свої права заявляє серед інших філософія мови. Але, незважаючи на майже загальне визнання її прав, не можна сказати, що її зміст та метод становлять щось великою мірою окреслене та певне. <...> Синтетичних праць, присвячених філософії мови, і в нас, і за кордоном мало, а праць великої наукової цінності і зовсім обмаль»⁶. У цьому відношенні Л. А. Булаховський вважав вартими уваги книги О. О. Потебні «Думка і мова», В. Вундта «Völkerpsychologie. Die Sprache».

Ідеї В. Гумбольдта і О. О. Потебні в межах нової течії неогумбольдтіанства трансформовано в теорію мовної картини світу. В цій теорії виділяють два напрями: європейський і американський. Основоположником європейського неогумбольдтіанства вважається німецький учений Л. Вайсгербер, йому ж належить і термін «мовна картина світу» (Weltbild der Sprache). Імпліцитним поштовхом до створення такого образного поняття, як «мовна картина світу», могло послужити одне з таких тлумачень В. Гумбольдта про творчий потенціал мови: «мову <...> можна порівнювати з мистецтвом. <...> Як картини живописця, мова може бути більшою або меншою мірою вірною природі, приховувати або, навпаки, виявляти прийоми майстерності, зображати свій предмет у тих чи інших відтінках основного кольору»⁷.

До розбудови поняття мовної картини світу Л. Вайсгербер приступив на початку 30-х років XX ст. Система його поглядів формувалася поступово, від вка-

² Потебня А. А. Мысль и язык // Слово и миф.— М., 1989.— С. 39.

³ Там же.— С. 54.

⁴ Колесов В. В. Содержательные формы слова в понимании А. А. Потебни // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури : Зб. наук. праць.— К., 2004.— С. 13.

⁵ Харитонова Т. А. О. О. Потебня і розвиток когнітивної парадигми в сучасному мовознавстві // Там же.— С. 94.

⁶ Булаховський Л. А. [Філософія мови]. Нариси з загального мовознавства. Серія друга // Булаховський Л. А. Вибрані праці : В 5 т.— К., 1975.— Т. 1.— С. 96.

⁷ Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры.— М., 1985.— С. 379.

зівки на об'єктивно-універсальну основу мовної картини світу до акцентування її суб'єктивно-національної природи. У статті «Sprache» («Мова»), що була опублікована 1931 р., він уперше поєднує поняття картини світу з мовою: «У мові певної спільноти живе і діє духовний зміст, скарбниця знань, яку по праву називають картиною світу конкретної мови»⁸.

Американська версія неогумбольдтіанства пов'язується з іменами Е. Сепіра й Б. Уорфа, яких називають творцями теорії лінгвістичної відносності або етнолінгвістики. Цікаво, що європейська й американська течії неогумбольдтіанства виникли незалежно одна від одної і розвивалися без наукових контактів. В основі теорії лінгвістичної відносності Е. Сепіра й Б. Л. Уорфа лежала теза про те, що відмінність між культурами (зокрема, західною і культурою північноамериканських індіанців) є наслідком структурних відмінностей їхніх мов. У 60-х роках ХХ ст. здійснювалися спроби довести експериментальним шляхом цю «дуже красиву» гіпотезу, як писав про теорію лінгвістичної відносності Ю. Д. Апресян, але це виявилось практично неможливим.

У Східній Славії також почали розвиватися етнолінгвістичні студії, але з американськими їх споріднювала лише назва. Як будь-який новий дослідницький напрям, східнослов'янська етнолінгвістика нелегко завойовувала свій простір. Ми поділяємо думку О. Березович: «Ця наука має парадоксальну долю: відігравши роль першопрохідця у становленні антропологічної парадигми мовознавства у кінці 30-х років ХХ ст., коли з'явилася гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра й Б. Уорфа, вона не одержала постійного місця в цій парадигмі, а вирушила у довгу й тернисту дорогу «пошуків себе», у результаті яких з'являлися тлумачення, що взаємно виключали одне одного, розмивали й переділяли проблемне поле науки. <...> Відмінність у формулюваннях предмета й завдань була настільки істотною, що можна вдатися до непродуктивної еkleктики, якщо спробувати об'єднати все, що називалося словом *етнолінгвістика*»⁹.

Не випадково російська школа етнолінгвістики, біля витоків якої стояв М. І. Толстой, розрізняє вузьке і широке розуміння. У вузькому розумінні вона є напрямом лінгвістики, у широкому — комплексною гуманітарною дисципліною, і цим вона відрізняється від засад польської Люблінської етнолінгвістичної школи Є. Бартмінського, хоч остання й має спільну з московською школою назву. Вихідними етнолінгвістичної школи Є. Бартмінського є такі положення: «Етнолінгвістика є напрямом у мовознавстві, а не міждисциплінарною галуззю; етнолінгвістика тісніше контактує з етнонаукою (антропологією культури, когнітивістикою), ніж з етнографією (етнологією). Етнолінгвістика, що вивчає зв'язки мови і культури, не обмежується лише діалектами і народною традицією, вона охоплює також усі різновиди загальнолітературної мови, у тому числі наддіалекти, — літературну мову в усьому її історичному й сучасному багатстві (різновиди, стилі, мовні жанри)»¹⁰.

Російська етнолінгвістична школа має ще один науковий напрям на чолі з В'яч. Вс. Івановим і В. М. Топоровим. Умовно його можна назвати «етимологічним», що ставить та вирішує завдання реконструкції, відтворення найдавнішої

⁸ Даниленко В. П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера.— <http://www.islu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>.

⁹ Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингв. исслед.— М., 2007.— С. 7.

¹⁰ Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Пер. с пол.— М., 2005.— С. 33.

системи онтологічних, космологічних, соціальних уявлень у «культурній» лексиці передусім міфологічного характеру. Різне бачення етнолінгвістики, вважав М. І. Толстой, є допустимим і навіть корисним.

Українська етнолінгвістика розвивалася в контексті теоретичних засад світової етнолінгвістики, проте найбільший вплив на неї мала московська школа М. І. Толстого, певно, через тісніші контакти та доступність до її надбань. Як самостійна галузь українська етнолінгвістика почала виділятися в середині 90-х років ХХ ст. насамперед працями з діалектної лексики, що називала предмети матеріальної культури і пов'язані з нею аспекти культурної номінації. Першою узагальненою теоретичною працею про українську етнолінгвістику, її міждисциплінарні зв'язки, історію формування стала монографія В. В. Жайворонка «Українська етнолінгвістика. Нариси». Автор пропонує своє визначення предмета: *«етнолінгвістика — галузь мовознавчої науки, що вивчає мову як творчий продукт її носія, тобто етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури»*¹¹. Таке визначення є близьким до засад сучасної когнітивної лінгвістики, бо його стрижневою ідеєю є людина як мовно-культурний суб'єкт. У руслі лінгвокогнітології сприймається також запропонована автором схема концептуально-мовного універсуму, «що в цілому окреслює сприйману картину світу людиною / людством, з одного боку, і людиною / етносом, — з другого»¹².

Досвід роботи над монографією послужив авторові імпульсом для створення словника-довідника «Знаки української етнокультури»¹³. Цей серйозний науково-практичний доробок міг би стати підґрунтям для об'єднання всіх етнолінгвістичних студій в Україні в одну українську школу етнолінгвістики зі своїми національними особливостями, як уже згадувані московська й люблінська етнолінгвістичні школи або семіотична тартуська школа. Цьому прислужилися б і перші науково-методичні розробки українських авторів¹⁴.

Не слід забувати, що студіям з етнолінгвістики у східній славистиці хронологічно передували студії з лінгвокраїнознавства. Цей напрям має конкретних авторів — Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова. Термін «лінгвокраїнознавство» вони вперше ввели в науковий обіг 1971 р. у праці «Лінгвістична проблематика країнознавства у викладанні російської мови іноземцям». Автори так визначили предмет лінгвокраїнознавства: воно «досліджує мову з метою виявлення в ній національно-культурної семантики, відтак йому властива лінгвістична (точніше, соціолінгвістична) природа»¹⁵.

У надрах лінгвокраїнознавства сформувалися поняття, які пізніше дістали назви «логоепістема», «лінгвокультурема», «культурний концепт». Цікаво, що на цю обставину звернули увагу самі автори лінгвокраїнознавчої теорії. Так, у передмові до книги «В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция рече-поведенческих тактик» Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров пишуть: «Перше видання книги «Язык и культура» (Верещагин, Костомаров 1973) у подальшому перероблялося. 4-е видання 1990 р. містить ідеї, суть яких, на

¹¹ Жайворонко В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси.— К., 2007.— 262 с.

¹² Там же.— С. 15.

¹³ Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник.— К., 2006.— 703 с.

¹⁴ Конобродська В. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики : Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Відп. ред П. Гриценко.— Житомир, 2003.— 235 с.

¹⁵ Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного.— 4-е изд., перераб. и доп.— М., 1990.— С. 27.

нашу думку, не застаріла, проте форма їхньої викладу потребує модифікації. Лінгвокраїнознавча тематика іноді під іншою назвою (наприклад, лінгвокультурологія) активно розроблялася багатьма авторами»¹⁶.

Відтоді, коли вийшла перша праця з лінгвокраїнознавства, минула, за словами її авторів, ціла епоха. Виникла потреба доповнити попередні видання, оновити термінологічний апарат. Так з'явилася нова, без перебільшення, монументальна праця¹⁷, яка об'єднала попередні публікації та доповнилася новою концепцією про сапієнти, що являють собою розвиток учення Платона про ідеї. Феномен сапієнти «розглядається як програма розгортання смислів; показано роль лексичних фонів і мовно-поведінкових тактик у матеріалізації сапієнти. Сапієнта інтерпретується також як програма троякої етичної оцінки. На думку авторів, сапієнта, розглядувана в аспекті обчислення смислів, дозволяє зрозуміти механізм взаємодії національної культури й мови та об'єктивувати результати такої взаємодії у вигляді тезауруса»¹⁸.

Аналізуючи з позицій сорокарічного існування теорію лінгвокраїнознавства, її автори знову повертаються до предмета цієї дисципліни і пропонують лаконічне формулювання: «предметом лінгвокраїнознавства є зв'язок мови і культури»¹⁹. Причому Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров підкреслюють, що «з плином часу з'явився новий конкуруючий термін, утворений, однак, за запропонованою нами словотвірною моделлю, — *лінгвокультурологія*»²⁰. «Іншими словами, на нашу думку, лінгвокраїнознавство і лінгвокультурологія — це терміни, що загалом і в цілому називають ту саму галузь знань»²¹. Не виключено, що до пошуків нових шляхів розвитку лінгвокраїнознавства, його піднесення на вищий теоретичний щабель авторів спонукали закиди про прикладний характер їхньої теорії, які вони рішуче відкидали, пор. твердження О. Є. Опаріної: «Лінгвокраїнознавство розглядається як прикладна дисципліна, яка реалізує дані теоретичних досліджень лінгвокультурології в процесі викладання мови і при укладанні словників»²².

Коли в середині 90-х років ХХ ст. у східноєвропейській лінгвістиці заявила про себе нова дисципліна — лінгвокультурологія, основним предметом її дослідження теж назвали мову і культуру. Чим відрізнялася лінгвокультурологія від «суміжних найменувань» (за Є. М. Верещагіним і В. Г. Костомаровим) лінгвокраїнознавства й етнолінгвістики? Автор нового терміна В. М. Телія вперше пояснила це так: «Лінгвокультурологія — це та частина етнолінгвістики, яка присвячена вивченню й опису кореспонденції мови і культури в їх синхронній взаємодії»²³. Цікаво, що В. М. Телія намагалася пов'язати спадкоємними зв'язками лінгвокраїнознавство, етнолінгвістику і лінгвокультурологію, теорію прототипів і концептуальний аналіз, пор.: «Лінгвокультурологія <...> наслідують низку тих ідей, які були розроблені в руслі *континентної, або раціональної, теорії мови* (Верещагін, Костомаров 1980). <...> У цій теорії ми вбачаємо провіщення

¹⁶ *Верещагін Е. М., Костомаров В. Г.* В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция рече-поведенческих тактик. — М., 1999. — С. 3.

¹⁷ *Верещагін Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Под ред. и с послесловием акад. Ю. С. Степанова. — М., 2005. — 1040 с.

¹⁸ Там же. — С. 32.

¹⁹ Там же. — С. 36.

²⁰ Там же.

²¹ Там же. — С. 37.

²² Там же. — С. 36.

²³ *Телія В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М., 1996. — С. 217.

когнітивного підходу до дослідження значення мовних одиниць»²⁴, глобальні завдання лінгвокультурології «в основному збігаються з тими (враховуючи зазначений вище синхронний аспект опису), які висунув М. І. Толстой при визначенні програми етнолінгвістики»²⁵. Основні теоретичні постулати лінгвокультурології були втілені авторським колективом на чолі з В. М. Телія у великому лексикографічному проєкті²⁶.

З розвитком лінгвокультурології ситуація почала ще більше заплутуватися. Одні вчені вважають, що лінгвокультурологія — це частина етнолінгвістики, інші, наприклад В. А. Маслова,— що це «принципово різні науки. Якщо етнолінгвістика оперує переважно історично значущими даними і прагне в сучасному матеріалі виявити історичні факти того чи того етносу, <...> то лінгвокультурологія досліджує і історичні, і сучасні мовні факти через призму духовної культури»²⁷, а «лінгвокраїнознавство є складовою частиною лінгвокультурології»²⁸. Третя група дослідників вважає етнолінгвістику попередницею лінгвокультурології. Так, наприклад, О. Левченко пише: «Лінгвокраїнознавство та етнолінгвістику можна вважати середніми ланками між традиційною контрастивною лінгвістикою та сучасною лінгвокультурологією. Контрастивна лінгвістика стає лінгвокультурологією, на наш погляд, із того моменту, коли контрастивісти почали використовувати когнітивну парадигму»²⁹. Однак і цей погляд має опонентів: «Ідея “вплетеності” культурної семантики в семантику мовну стала наріжним каменем нового напрямку в галузі фразеології — лінгвокультурологічного (В. М. Телія), який прийняв наукову естафету від попереднього, когнітивно-інтерпретаційного, етапу у фразеології»³⁰. Така незлагодженість є, на нашу думку, наслідком невизначеності системи базових термінів кожної з вище розглянутих дисциплін.

Звернемося до термінологічної традиції в чеській лінгвістиці. Як відомо, більшість чеських лінгвістів зростала на ідеях Празького лінгвістичного гуртка. У межах цієї парадигми всі дослідження пов'язувалися з гаслом «За кожним текстом стоїть система мови». Можливо, з цієї причини знаки природної мови як знаки етнокультури тривалий час залишалися в тіні. Чеська лінгвістика одержала лінгвокогнітивний імпульс від польських колег, передусім її живили етнолінгвістичні ідеї школи Є. Бартмінського. Характеризуючи праці колег-сусідів, І. Ванькова — одна з чеських авторів з проблем когнітивної семантики — захоплено писала, що після ознайомлення з численними збірниками і монографіями, що їх створили й переклали з інших мов польські автори, не один чеський дослідник захопився б вивченням мовної картини світу, етнолінгвістикою, антрополінгвістикою, когнітивною лінгвістикою³¹. Першим чеським досвідом у цій галузі стала колективна монографія «Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky»³². «Наскільки нам відомо,— зазначається в ній,— ця праця є пер-

²⁴ Там же.— С. 218.

²⁵ Там же.— С. 217.

²⁶ Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В. Н. Телія.— М., 2006.— 784 с.

²⁷ Маслова В. А. Лінгвокультурологія.— М., 2004.— С. 11.

²⁸ Там же.— С. 36.

²⁹ Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект.— Л., 2005.— С. 5.

³⁰ Ковшова М. Л. Языковая и культурная специфика фразеологического знака: теоретические и методологические основы исследования // Вопр. филологии.— 2006.— № 3 (24).— С. 6.

³¹ Vaňková I. Kognitivně-kulturní inspirace z Polska // Slovo a slovesnost.— 1999.— R. 60. N 3.— S. 215.

³² Vaňková I. et al. Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky.— Praha, 2005.— 343 s.

пою системною спробою занурення в образ світу чеських мовців»³³. Уже побачила світ друга книжка з цієї проблематики — «Nádoba plná řeči (člověk, řeč a přirozený svět)» (2007). Хоча чеські автори відштовхувалися від праць і методів досліджень представників польської етнолінгвістичної школи, термін *етнолінгвістика* у них ніколи не був поширеним. Тут уживається поняття когнітивної семантики, культурної лінгвістики, мовної картини світу. Останній термін, пише І. Ванькова, приблизно в середині 80-х років почав уживатися в працях польських лінгвістів Любліна. «Саме Люблін вважається центром цього підходу до мови — пор. низку т. зв. «червоних збірників», перший з яких прямо називається «Мовна картина світу» (ред. Є. Бартмінський, Люблін 1991; 1999; 2004), а статті, розміщені в ньому, формулюють основні теоретичні й методологічні проблеми цього напрямку»³⁴. Із цього твердження випливає, що чеські автори, на жаль, не знайомі з положеннями етнолінгвістичної школи М. І. Толстого та його учнів. Жодна з їхніх праць, як і українські та білоруські публікації, навіть не згадуються в бібліографії названих вище монографій.

Нарешті, у другій половині XX ст., а особливо інтенсивно в останні десятиліття, почала розвиватися когнітивна лінгвістика. Судячи з останніх монографій, статей і доповідей на наукових конференціях, міжнародних з'їздах³⁵, етнолінгвістика та лінгвокультурологія, які ще недавно належали до нових галузей науки, «влилися» в лінгвокогнітологію. Зокрема, термінологічної модернізації зазнала класична етнолінгвістика: Є. Бартмінський пише, що «останнім часом *етнолінгвістика* як наукова дисципліна визначає заново свій статус»³⁶, і називає етнолінгвістику своєї школи «антропологічною лінгвістикою» або «когнітивно-антропологічною лінгвістикою».

Прибічники когнітивної лінгвістики вважають, що вона є не лише окремим у лінгвістиці напрямом, а й новою науковою парадигмою. Проте ознайомлення з низкою тлумачень спонукає до висновку, що в сучасній лінгвістиці рясніють постмодерністські дефініції, які можна вважати проміжними на шляху їх визнання чи невизнання в науці, пор.: «Предметом когнітивно-семіологічної лінгвокультурології є *системно-функціональні* механізми інтеріоризації знань, уявлень, суджень про об'єктивну дійсність, вироблених людством у межах тієї чи тієї етнокультури, їх вербалізації у вигляді компонентів (сем) семантичної структури номінативних одиниць мови»³⁷; «Когнітивна синергетика лінгвокультури — це нова, що перебуває на етапі становлення і тому маловідома *парадигма системного пізнання когерентних процесів природної мови як біопсихічного, семіотичного, когнітивного, соціального і культурного феномену*»³⁸.

Когнітивна лінгвістика, у свою чергу, розпадається на такі проблемні поля: різні типи когнітивних граматик; когнітивні дослідження дискурсу; когнітивна теорія тексту; когнітивна лексикологія і лексикографія; концептографія; аксіологічна лексикографія; концептуальна семантика; проблеми мовної категоризації й концептуалізації та ін.

³³ Ibid.— S. 302.

³⁴ Ibid.— S. 46.

³⁵ Див., напр.: *Щербин В. К.* Славянская концептология и концептография // Мовознаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларістыка : XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд, 2008) : Дакл. бел. дэлегацыі. — Мінск, 2008. — С. 233–252.

³⁶ *Бартмінський Е.* Знач. праця. — С. 23.

³⁷ *Алефиренко Н. Ф.* Язык, познание и культура : Когнитивно-семиолог. синергетика слова. — Волгоград, 2006. — С. 20.

³⁸ *Алефиренко Н. Ф.* Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. — М., 2008. — С. 186.

Отже, оцінка сучасного стану лінгвістики є досить суперечливою — від песимістичної («лінгвістика на межі століть опинилася у відносній стагнації»³⁹; «сучасна лінгвістика в цілому не може бути зарахована ні «до відомства» природничих, ні «до відомства» гуманітарних наук»⁴⁰) через «золоту середину» (її визначальною рисою «є вдалий синтез когнітивного і комунікативного підходів до явищ мови»⁴¹) до оптимістичної (ця «захопленість новим і стала визначальним фактором цього періоду. Насолода чимось непередбачуваним і незвіданим»⁴²). Насправді сучасну ситуацію в лінгвістиці вирізняє безліч шкіл, напрямів, концепцій, гіпотез і теорій, що є наслідком зміни дослідницької парадигми. На межі третього тисячоліття у лінгвістиці відбулася практично повна зміна парадигми. Чинники, які визначають зміну парадигми в будь-якій науці, у даному разі в лінгвістиці, еволюціонують до якісних вимірів: спостерігається, за В. А. Звєгінцевим, прагнення мобілізувати всі активні сили, щоб «пробити кам'яну стіну бездушної, одноманітної, заклопоноженої, обмеженої і самозакоханої таксономічної описовості, яка задавила лінгвістику останніх десятиліть, <...> під бойовими лозунгами структуралізму перетворила науку про мову в канцелярську від лінгвістики»⁴³, визнається, що «лінгвістичний структуралізм — спроба подивитися на мову як на те, що існує “саме по собі і для себе” — так і залишився грандіозним, але не завершеним теоретичним експериментом»⁴⁴, усвідомлюється «криза структурно-семантичної парадигми, бо системно-класифікаційний підхід вичерпав себе»⁴⁵. Як наслідок, за Р. М. Фрумкіною, стала очевидною нібито нова реальність — наука вийшла за межі вже освоєних територій. Настав час оцінки одержаних результатів і пошуків нової парадигми. «Бахтін був першим,— вважає Вяч. Іванов,— хто наполягав на необхідності “металінгвістики” (Р. Барт запропонував пізніше термін “транслінгвістика”) — науки, яка займається текстом і виходить за межі речення, на якому традиційний лінгвістичний аналіз має закінчуватися»⁴⁶. Цілком серйозні наукові висновки перегукуються з іронією майстрів художнього слова⁴⁷.

Новітня лінгвістика одержала соціальне замовлення на інтегровану теорію. Так виникло багато «спарених» наук, починаючи від лінгвогеографії, про яку писав ще в 60-ті роки ХХ ст. Л. А. Булаховський⁴⁸, і закінчуючи сучасними — це психолінгвістика (її передрікав ще О. О. Потєбня), соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, прагмалінгвістика, гендерна лінгвістика і навіть лінгвістична філософія тощо.

Чітке розмежування напрямів сучасної лінгвістики, що належать до суміжних наукових дисциплін, на сьогодні є складним, а може, і неможливим. Це пов'язано, як ми намагалися показати, з передумовами зародження кожного з цих

³⁹ Прохоров В. Ф. Принципы синергетики в языкознании // Colloquium : Междунар. сб. науч. статей / Под ред. У. Перси, А. В. Полонского.— Белгород ; Бергамо, 2005.— С. 109.

⁴⁰ Актуальные проблемы современной лингвистики / Сост. Л. Н. Чурилина.— 2-е изд., испр.— М., 2007.— С. 42.

⁴¹ Там же.— С. 59.

⁴² Почепцов Г. Г. Русская семиотика.— М., 2001.— С. 15.

⁴³ Звєгінцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи.— М., 1976.— С. 28–29.

⁴⁴ Демьянков В. З. *Studia Linguistica Cognitiva* — призыв к сотрудничеству // *Studia Linguistica Cognitiva*.— М., 2006.— Вып. 1.— С. 5.

⁴⁵ Теля В. Н. Знач. праця.— С. 7.

⁴⁶ Іванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему.— М., 2004.— С. 84.

⁴⁷ Пор., наприклад, назву оповідання Б. Ш. Окуджави «Частная жизнь Александра Пушкина, или Именительный падеж в творчестве Лермонтова» (1976).

⁴⁸ Булаховський Л. А. Знач. праця.— С. 77–83.

напрямів. Лінгвістика нового часу вочевидь перебуває на етапі становлення своєї епістемології. У цьому переконують дефініції. Зрілість і право на самостійне існування будь-якої наукової дисципліни визначається, як відомо, сформованістю її категоріального апарату. На сьогодні є потреба делімітації поняттєвого змісту кожної дослідницької дисципліни, впорядкування її внутрішніх структур і термінології, інакше дослідник змушений щоразу диференціювати метамову, якою він оперує. Оскільки більшість учених констатує зміну наукової парадигми, називаючи її антропоцентричною, на нашу думку, основним об'єктом дослідження всіх сучасних лінгвістичних дисциплін у цій парадигмі є мовна картина світу.

Сучасні дослідження мовної картини світу здійснюються у двох напрямках. З одного боку, на підставі системного семантичного аналізу лексики, пареміології, фразеології (граматику на разі залишаємо поза увагою) певної мови реконструюється цілісна система уявлень, що відбивається в цій мові, незалежно від того, чи є вона специфічною для цієї мови, чи універсальною. З другого боку, досліджуються окремі типові для певної мови (лінгвоспецифічні) концепти, що вирізняються двома властивостями: вони є «ключовими» для тієї чи іншої культури (в тому плані, що вони не головні, визначальні, а дають «ключ» до її розуміння) і водночас ці слова є «фальшивими друзями» перекладача, бо їх адекватна передача засобами іншої мови на рівні концепту, а не значення, є складною лінгвокультурологічною проблемою.

Разом з тим усі зазначені вище напрями лінгвістики мають низку спільних ознак, що дозволяє об'єднати їх у межах однієї лінгвокогнітивної парадигми. Найголовнішою з них є та ознака, що кінцевою метою всіх напрямів сучасної антропоорієнтованої лінгвістики є створення цілісної мовної картини світу, що складається з окремих фрагментів. А тому, на нашу думку, категорія мовної картини світу перебуває з усіма старими й новими лінгвістичними напрямками у співвідношенні роду і виду. Ми виходимо з положення про те, що в різних наукових дисциплінах може бути спільний об'єкт дослідження (в даному разі мова — культура — мислення), але ніколи не буває одного й того самого предмета.

L. I. DANYLENKO

EVOLUTION OF IDEAS ABOUT CONNECTION OF LANGUAGE, CULTURE AND MENTALITY IN THE 20 — EARLY 21 CENTURY LINGUISTICS

The article is dedicated to analytical review of the XX — XI century theories concerning interrelation of language, culture and mentality, which affected development of new schools and movements in linguistics in the beginning of XXI century. Basic problems of cognitive linguistics are defined, within the framework of which modern researches are conducted.

Keywords: linguistics, modern theories, language, culture, mentality.